

Sayı : 6

Ekim 1975

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İSTANBUL — 1975

SUNG DEVRİNDE KAO'CH'ANG'DAN ÇİNE GİDEN ELÇİLER

Özkan İzgi

Orta Asya Türk târihinde, Türkler'in Çinliler'le olan münâsebetleri dâima pek önemli bir yer işgal etmiştir. Bu münâsebetler bâzen dostça, bâzen de her iki ülke arasında geçen savaşlarla devam ederken, bu münâsebetlere Çin kaynakları geniş yer vermişlerdir. Hatta X. yüzyıla kadar Batı kaynaklarında bulamadığımız Türkler hakkındaki malûmata Çin kaynakları, Türkler'le olan münâsebetleri nisbetinde yer vermişlerdir.

Orhun bölgesindeki Uygurlar'ın 840 târihinde Kırgızlar tarafından mağlup edildikten sonra eski yurtlarını bırakıp güneye indiklerini bilmekteyiz. İşte bu güneye inen Uygurlar'dan bir kısmı Turfan bölgesinde yeni bir devlet kurup, merkezlerini bugünkü Turfan şehrinin 70 mil doğusundaki Kao-ch'ang¹ şehrini yapmışlardır.

Uygurların yeni yerlerine yerleştikleri dönemin sonlarına doğru Çinde Sung sülâlesi hüküm sürmekteydi. Elimizdeki kaynaklar Sung devri Çin'i ile Kao-ch'ang Uygurlar'ı arasındaki ilk münâsebetler hakkında sarîh malûmât vermemektedirler². Bu durum bilhassa bu devreye âit olan ilk kay-

1 Kao-ch'ang şehrinin isim değişikliği hakkında bize en iyi malûmatı *Yü hai* kitabı vermektedir. Bu mevzû ile ilgili olarak Wang Ying-lin, *Yü hai*, 1584 ed., bölüm 154, s. 25a-25b'de şu malûmatı vermektedir. «Han sülâlesi zamanında Chi-shih ch'ien-wang t'ing'in (ismi) T'ang sülâlesi zamanında Hsi-chou oldu. Bir devlet olarak ortaya çıkışından sonra Kao-ch'ang diye isimlendirildi. Aynı zamanda Uygur (memleketi de) denir.» Kao-ch'ang şehrinin ismi daha sonra Yılan -Mogol- sülâlesi zamanında Qoco olmuştur. Uygurların merkezi olan Kao-ch'ang -Qoco- şehrinin Han sülâlesinden beri gösterdiği gelişmeler için bak, Paul Pelliot, *Notes on Marco Polo*, Paris 1959, Cilt I, s. 161-165.

2 Uygurlar hakkında Sung sülâlesi zamanına âit bilgiler şu Çin kaynaklarında bulunmaktadır. İlk kaynaklar : a- *Sung Hui-yao*; b- *Hsü Tz'u-chih t'ung-chien ch'ang-pien*; c- *Liao shih*; d- *Sung-mo chi-wen*; ikinci el kaynakları ise : a- *Yü hai*; b- *Wen-hsien t'ung-k'ao*; c- *Sung shih*; d- *Shan-t'ang k'ao-so*; e- *T'ai-p'ing huan-yü chi*.

nağımız *Sung Hui-yao*'da görülmektedir³. *Sung Hui-yao*'da Kao-ch'ang hakkındaki malûmatın büyük bir kısmı kaybolmuştur⁴. Bununla beraber *Sung Hui-yao*'daki Uygur ve Kuça bölümlerinde Kao-ch'ang hakkında çok az malûmat bulabilmekteyiz. Yine *Sung Hui-yao*'daki Uygur bölümü, bazı istisnalar hâriç tam olarak Kan-chou⁵ Uygurlarından bahsetmektedir⁶. İlk kaynağımız olan *Sung Hui-yao*'dan daha sonra yazılan *Hsü Tz'u-chih t'ung-chien ch'ang-pien*⁷, *Wen-hsien t'ung-k'ao*⁸; *Sung shih*⁹ ve *Yü hai*¹⁰ kitaplarında bilhassa Kao-ch'ang'dan Çine giden elçiler hakkında daha çok malûmat vardır. *Sung Hui-yao*'daki Kuça bölümünde ise, Kao-ch'ang hakkında verilen bilgiler daha ziyade siyâsî kuvvetin Kao-ch'ang'dan Kuça'ya nakledildiği devreye âittir. Bu devre ise, 993 târihinden itibaren başlamaktadır¹¹.

Sung sülâlesi zamanında Kon chou Uygurları hakkında geniş bir araştırma yapmış olan E. Pinks, Sung sülâlesi zamanında 962 ve 965 senele-

3 *Sung Hui-yao, Yung-lo Ta-tien* kitabından Sung devrine âit olan kısımların 1809-1810 târihinde Hsü Sung tarafından toplanmasıyla meydana gelmiştir. 460 bölümden meydana gelen bu eser çok çeşitli mevzu'ları içine alır.

4 *Sung Hui-yao*'da Kao-ch'ang bölümü yalnız bir sayfa olarak yer almaktadır. Bak, *Sung Hui-yao, Kuo-li Pei-p'ing T'u-shu-kuan* ed., 1936, bölüm 197, s. 12a.

5 Kan-chou bugünkü Chang-yeh şehridir. Uygurların bir kısmı 840 tarihinden sonra bu bölgeye gelip yerleşmişlerdir. Kan-chou şehri hakkında daha fazla malûmat için bak, James Hamilton, *Les Ouighours à L'époque des Cinq Dynasties*, Bibliothèque de L'Institut des Hautes Etudes Chinoises, Cilt X, Paris, 1955, s. 3-12 ve 64-66 ve P. Pelliot, *Marco Polo*, Cild I, s. 150-153.

6 Bak Elisabeth Pinks, *Die Uiguren von Kan-chou in der Frühen Sung-Zeit (960-1028)*, Wiesbaden, 1968, s. 5.

7 Li-Tao tarafından (1115-1184) yazılan bu ansiklopedi hakkında Schwarz-Schilling'in *Der Friede von Shan-yuan (1005 n. chr)* adlı makalesine bakınız. *Asiatische Forschungen*, Cild I, Wiesbaden, 1859, s. 19, n. 43.

8 Ma Tuan-lin tarafından 348 bölüm hâlinde toplanmıştır. Kendisi Sung devrinin son zamanlarıyla Yüan devrinin başlarında yaşamıştır.

9 Sung sülâlesinin resmî genel târihi. T'o-t'o başkanlığındaki bir hey'et tarafından yazılmıştır. *Sung shih* hakkında daha geniş malûmat Otto Franke'nin, *Geschichte des Chinesischen Reiches* (3 cild, Berlin 1930-1952, Cild IV, s. 2-4) adlı eserinde bulunmaktadır.

10 Wang Ying-lin (1223-1296) tarafından 200 bölüm hâlinde yazılan bu Ansiklopedi Sung sülâlesi zamanında yazılmış olan günlüklerden, ve saray arşivlerinden toplanmıştır. Hatta biz bu geniş Ansiklopedideki bilgileri Sung sülâlesinin resmî târihi olan *Sung shih*'da dahi bulamamaktayız.

11. Bu devre için bak, *Sung Hui-yao*, bölüm 4, s. 13a.

rinde Kao-ch'ang'dan Çine giden elçilik heyetleri hakkında bir şüphesi olduğunu kaydetmektedir. Bu şüphesi, bu elçilerin Kao-ch'ang'dan mı yoksa Kan-chou'dan mı hareket edip Çine vardıkları şeklindedir¹². Hâlbuki

Kaynaklardan gördüğümüz kadariyle Sung devrinde Kao-ch'ang'dan hareketle Çine vâsil oldukları yolundadır.

Kaynaklardan gördüğümüz kadariyle Sung devrinde Kao-ch'ang'dan Çin'e giden ilk elçilik heyeti 962 senesinde Çin'e vâsil olmuştur. Sung sülâlesi zamanında son elçilik heyeti olarak da, Kao-ch'ang'dan 1004 târihinde Çin'e vâsil olan elçilik heyeti gözükmektedir. Şimdi yukarıda bahsetmiş olduğumuz Sung devri kaynaklarındaki bu elçilik heyetleri hakkındaki bilgileri birbirleriyle karşılaştırarak periodik olarak görelim.

Kao-ch'ang'dan hareket eden ilk ticaret heyeti 962 senesinin üçüncü ayının keng-tzu gününde Çin'e varmıştır. A Tutuq¹³ başkanlığındaki 42 kişilik bu heyet saraya hediyelerini sunmuşlardır¹⁴.

İkinci ticaret heyeti ise, Kao-ch'ang'dan hareket edip 965 senesinin onbirinci ayında Çine vâsil olan râhib Fa-yuan başkanlığındaki heyettir.

12 Bak, E. Pinks, *Aynı eser*, s. 188, n. 639.

13 Bütün kaynaklar bu şahsın ismini A tu-t'u (A Tutuq) olarak yazmasına rağmen *Sung Hui-yao*'da Ho Tu-t'u (Ho Tutuq) olarak geçmektedir. E. Pinks, *Aynı eser*, s. 122, n. 43, Edwin G. Pulleybank, «A Sogdian colony in inner Mongolia,» *T'oung pao*, Cild XXXX (1951), s. 320 ve J. Hamilton, *Les Ouighours...*, s. 6 da bu ismin sogdça olduğunu ve bu devirde Sogd adlarının Uygurlar arasında kullanıldığını yazmaktadırlar. Fakat kanaatımıza göre, bütün diğer kaynaklarda «A Tutuq» olarak geçen bu isim ve «A» kelimesine tekabül eden Çince karakterin Çinliler'ce çok kullanılan bir soyadı olması, bu şahsın isminin Ho Tutuq yerine A Tutuq olmasının daha doğru olacağı şeklindedir. Belki de *Sung Hui-yao* kitabını yazan kâtib tarafından birbirine çok benzeyen «A» ve «Ho» Çince karakterlerinin yazılışındaki bir hatadan ileri gelmiş olabilir.

Tutuq kelimesi Çin menşeli bir Türk ünvanıdır. Kelime mânâsı «Vâli» olarak kullanılmıştır. Tutuq kelimesi için bak, P. Pelliot, «Kou-tch'ang, Qoco, Houo-tcheou et Qara-khodja,» *Journal Asiatique*, Cild XIX (1912), s. 585.

Tutuq kelimesinin etimolojisi hakkında Francis Woodman Cleaves, «The Sino-Mongolian Inscription of 1362 in memory of Prince Hindu,» *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Cild XII (1949), s. 105, n. 58 ve Hilda Escedy, «Old Turkic titles of Chinese origin,» *Acta Orientalia*, Cild XVIII (1965), s. 84, eserlerine bakılabilir.

14 Bak, *Wen-hsien t'ung-k'ao*, bölüm 336, s. 18b-19a, *Sung shih*, Bölüm 4, s. 8b, *Yü hai*, bölüm 154, s. 25b, *Sung Hui-yao*, bölüm 4, s. 1b.

Bu hey'et Çin sarayına geldiğinde yine kendi memleketlerinin ma'mûllerini imparatora sunmuşlardır. Bu hediyeler içinde kehribar, cam kâseler ve Buda'nın bir dişi bulunmaktadır. Bu elçilik hakkındaki kısa bilgiler kaynaklarda önemli bir metin değişikliği göstermeden yazılmıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi bu iki ticaret hey'etinin Kao-ch'ang'dan mı yoksa Kan-chou'dan mı geldikleri hakkındaki E. Pinksin tereddüdünü Sung sülâlesi günlüklerinden ve saray arşivlerinden faydalanmış olan *Yü hai* kitabı yazarı ortadan kaldırmaktadır. *Yü hai* kitabında bölüm 154, s. 22b-23a'da bir Uygur bölümü vardır. Bu bölümdeki malûmat daha ziyade ticaret hey'etleri ile ilgilidir. Aynı zamanda Uygur bahsi şöyle başlamaktadır : «Uygurlar, Kan (chou), Sha (chou) ve Hsi-chou (Kao-ch'ang) da otururlar.» Yâni bu bahis bu üç yerdeki Uygurlar'la ilgilidir. Bu bölümde daha sonra Kan-chou'dan Çin'e giden elçilik hey'etleri hakkında bilgi verilmektedir. Bu bahis yalnızca Sung sülâlesi kurulduktan (960) sonraki Uygurlarla ilgilidir. Yine aynı kitabda bölüm 154, s. 25a-25b'de bir Kao-ch'ang bahsi yer almaktadır. Bu bahsin başlığı aynen şöyledir. «Chien-lung (saltanat devrinde) Kao-ch'ang (devleti) ma'mûllerini sundular.» Daha sonra yukarıda gördüğümüz Kao-ch'ang şehrinin isim değişikliklerinden ve hey'etlerinden bahsetmektedir. Bu bahsin sonunda ise 962 ve 965 senelerindeki elçilik hey'etlerinin Kao-ch'ang'dan gittiğini belirleyecek *Yü hai* yazarı Wang Ying-lin'in önemli bir notu vardır. Bu notta şunlar yazılmaktadır. «O memlekette (Kao-ch'ang) kai-yuan (719) takvimi¹⁵ kullanılır. (İmparator) T'ai-tsung¹⁶ ve Ming huan'ın¹⁷ fermanlarının saklandığı bir yer vardır.» Bu iki notun önemi şuradan gelmektedir. Bütün kaynakların istisnasız kabûl ettiği 981 yılında Çinden Kao-ch'ang'a giden Wang Yen-te'nin¹⁸ seyahatnâmesinde bu

15 Uygurların kullandıkları bu takvim için Chavannes-Pelliot «Un traité Manichéen Retrouvé en Chine,» *Journal Asiatique*, 1 (1913) s. 309-310'da çok geniş olarak malûmat vermektedirler.

16 T'ang sülâlesi hükümdarı 627-630 arasında imparatorluk yapmıştır.

17 Ming huan; aynı zamanda Hsüan Tsung olarak bilinen bu imparator 719-756 arasında T'ang sülâlesi zamanında imparatorluk yapmıştır.

18 981 senesinde Çin'den Uygurlara giden hey'etin başkanıdır. 984 senesinde, dönüşünde gezi raporunu imparatora sunmuştur. Bu seyahatnâme ilk olarak batı âlemine Claude de Visdelau tarafından 1677 senesinde tanıtılmıştır. Daha sonra 1847 senesinde Stanislas Julien tarafından yapılan tercüme 1864 senesinde *Melanges de géographie asiatique et de philologie sinico-indienne*, Paris 1864, s. 86-102'de basılmıştır. Fakat Julien'in kullanmış olduğu metnin hatalı oluşu, tercümenin eksik yapılmasına ve bazı yanlışlıklara sebep olmuştur. Bununla beraber bu tercüme uzun zaman bu mevzu ile ilgili âlimler ta-

iki önemli durum anlatılmıştır¹⁹. Kao-ch'ang'a seyahat eden Wang Yen-te'nin bildirdiği bu ma'lûmatı Kao-ch'ang bahsinde anlatan *Yü hai* yazarı, bütün tereddüdüleri ortadan kaldıracak durumdadır.

965 senesinde bir duraklamaya giren iki ülke arasındaki münâsebetlerden sonra, 981 senesinde Kao-ch'ang'dan yeni bir ticaret hey'eti Çin'e doğru yola çıkmıştır. Bu sırada Kao-ch'ang hükümdârı olan Arslan Han'ı²⁰ Çinliler ilk def'a bu hey'et vasıtasıyla tanımışlardır. Elçinin Çin imparatoruna söylediklerinden ise, Arslan Han'm kendisini Sung İmparatoru'nun damadı olarak tanımladığını görmekteyiz²¹. Bu elçilik hey'eti kaynaklarda şöyle geçmektedir: *Hsü Tz'u-chih t'ung-chien ch'ang-pien*, bölüm 22, s. 3a'da «t'ung-ssu gününde [T'ai-p'ing Hsing-kou saltanat yılının altıncı senesinin (981) üçüncü ayında] Kao-ch'ang'ın Arslan Han'ı kendisini ilk def'a olarak Shih-tzu Wang (Arslan Kıral) olarak isimlendirdi. Hsi-chou'nun yeğeni olan [Han] Tu-t'u (Tutuq) Mai-sun'u²² yolluyarak ma'mûllerini İmpa-

rafından kullanılmıştır. Bu arada bazı hatalar kısa da olsa düzeltilmiştir. P. Pelliot - E. Chavannes, *Yukarıdaki eser*, s. 76 eserinde «Une nouvelle traduction s'impose» cümlesiyle bu eserin yeniden tercüme edilmesinin lâzım geldiğini belirtmiştir. Türk târihi için çok önemli olan bu seyahatnâmenin tümünün yeni bir metinden faydalanarak ingilizceye tercümesi ve ona notlar ilâvesi 1972 senesinde Harvard Üniversitesi'nde bir doktora tezinin konusu olmuştur. Özkan İzgi, *The Itinerary of Wang Yen-te to Kao-ch'ang (981-984)* Cambridge, Massachusetts, 1972.

19 Bu seyahatnâme için *Wen-hsien t'ung-k'ao*, bölüm 336, s. 21a-21b; *Sung shih*, bölüm 490, s. 10b; *Huei-chu ch'ien-lu*, *Chin-tai pi-shu* ed., bölüm 4, s. 6b kısımlarına bakılabilir.

20 Çince kaynaklar yine bu ünvanın türkçe şekli olan A-ssu-lan Han (Arslan Han) şeklini de kullanmaktadırlar. Bu ünvan daha sonra Kan-chou ve Kuça Hanları tarafından kullanılmıştır. Bu hususta daha fazla bilgi için bak, Abe Takeo, *A Study of the History of the Western Uigur State*, s. 365-369 ve Karl A. Wittfogel-Feng, Chia-sheng, *History of Chinese Society Liao (907-1125)*, Philadelphia, 1949, s. 102.

21 Uygur hükümdarları kendilerini Çin İmparatorlarının damatları olarak çağırmaktadırlar. Bu hâl T'ang sülâlesi zamanında Uygur hükümdarlarının, Çinli prenseslerle evlenmelerinden sonra ortaya çıkmıştır.

22 *Wen-hsien t'ung-k'ao*, 336, s. 19a'da bu elçinin adını Mai-wen olarak görmekteyiz. *Sung shih*, bölüm 490, s. 8b'de ise, elçinin adı Mai-so-wen olarak geçmektedir. Yine *Sung shih*'de imparator T'ai-tsung'un biografisinde, bölüm 4 s. 14a sâdece Kao-ch'ang'dan bir elçilik heyetinin geldiği belirtilmektedir. *Sung shih*'de Mai-so-wen olarak geçen elçinin ismi kanaatime göre bu şahsın bütün ismini belirtmektedir.

ratora sundu,» demektir. *Yü hai* 154, s. 25b'de sâdece «memleketin hükümdarı -ki kendisini Hsi-chou'nun Arslan Kırıl'ı olarak tanımlamıştır-elçi yolladı» demektir.

Bu elçilik hey'etinden sonra 981 senesinde Wang Yen-te Kao-ch'ang'a hareket etmiştir. Yukarıda da söylediğimiz gibi bu elçilik raporu bütün kaynaklarda olmasına rağmen büyük metin ayrılıkları vardır. Bu geniş ma'lûmattan sonra kaynaklar yine kısa cümleler hâlinde elçilik hey'etlerinden bahsetmektedirler.

Yü hai, bölüm 154, s. 25b'de 983 senesinde tekrar bir elçilik hey'etinin Çin'e gittiğinden bahsetmektedir. Bu elçilik raporları hakkında Çin kaynaklarından yalnızca *Sung Hui-yao* Kao-ch'ang'dan Çin'e giden hey'etler hakkında bize bilgi vermektedir. *Sung Hui-yao*'daki bu bilgiler ise şunlardır; 984 senesinde Uygur elçisi ile Tatar elçisi birlikte gelip, hediyelerini sunmuşlardır. Kao-ch'ang'dan bundan başka 985 senesinin beşinci ayında bir hey'et daha Çin'e gitmiştir. Nihâyet bu elçilerin sonuncusu İmparator Chen Tsung zamanında, Ching-te saltanat devrinin birinci senesinin (1004) altıncı ayında Çin'e giden elçilik hey'etidir.

Yukarıdaki bu ticaret hey'etlerinden başka Kao-ch'ang hakkında kaydedilmiş ma'lûmat Çin kaynaklarında pek azdır. Yalnız Yüeh Shih, *T'ai-p'ing huan-yü chi* kitabında bu bölgenin insanlarını ve ma'mûllerini anlatarak bilgi vermektedir²³.

Bu birkaç ticaret hey'eti arasında, Wang Yen-te'nin seyahatnâmesi bu dönem için büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Bu seyahatnâmede Wang Yen-te yalnız geçtiği yerlerdeki coğrafyaya âit malûmat vermekle kalmıyor aynı zamanda kabilelerin yaşayışları ve ma'mûlleri hakkında da geniş bilgi vermektedir. Wang Yen-te ayrıca, Kao-ch'ang devleti hakkında, kültür ve medeniyetleri bakımından geniş bilgi vermektedir. Bu bilgiler ise, ayrı bir makalede incelenecektir.

²³ Bu kitab hakkındaki geniş bilgi için bak, Wilhelm Schott, «Zur Uigurenfrage,» *Abhandlungen der Preussischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse*, Cild II, 1876 s. 47-48.